

Проблеми та перспективи розвитку фінансово-економічного механізму регулювання природокористування

У статті розглянуто актуальні проблеми функціонування діючого фінансово-економічного механізму природокористування. Досліджено основні складові елементи фінансово-економічного механізму регулювання природокористування. Запропоновано теоретичні підходи до вдосконалення фінансово-економічного механізму регулювання природокористування в сучасних умовах.

Ключові слова: фінансово-економічний механізм, регулювання природокористування, екологічні податки, екологічне страхування, рентний дохід, фінансування природоохоронних заходів, система платежів за природокористування, економічне стимулювання.

В статье рассмотрены актуальные проблемы функционирования финансово-экономического механизма природопользования. Исследованы основные составляющие элементы финансово-экономического механизма регулирования природопользования. Предложены теоретические подходы к усовершенствованию финансово-экономического механизма регулирования природопользования в современных условиях.

Ключевые слова: финансово-экономический механизм, регулирование природопользования, экологические налоги, экологическое страхование, рентный доход, финансирование природоохранных мероприятий, система платежей за природопользование, экономическое стимулирование.

The article deals with the current problems of the functioning of the financial and economical mechanism of environed. The author explores the main elements of financial and economical regulative mechanism of environmental management. The author suggests the theoretical approaches for the improvement of the financial and economical mechanism of environmental management in current conditions.

Key words: financial and economical mechanism, environmental management, environmental taxes, environmental insurance, rental income, financing of environmental protection measures, the payment system of environmental management, economical stimulation.

Постановка наукової проблеми. Підвищення дослідницького інтересу до проблеми реформування механізмів регулювання природокористування й охорони навколишнього природного середовища спостерігається на початку 90-х рр. ХХ ст., але найбільш логічних і окреслених форм набуває на початку ХХІ ст..

На думку багатьох спеціалістів, імовірність подальшого погіршення умов природокористування значно зростає у зв'язку з високим рівнем зношуваності основних фондів у цій сфері, їх недостатнім оновленням та швидким старінням. Ця обставина зумовлює необхідність підвищення ефективності фінансового забезпечення і регулювання природокористування, а також запровадження заходів з охорони довкілля.

Створення ефективного фінансово-економічного механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища

дозволить зменшити негативний вплив на біосистеми, залучити значні додаткові бюджетні надходження та інвестиційні ресурси для вирішення екологічних проблем та забезпечення сталого еколого-безпечного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі є чимало досліджень, присвячених як висвітленню проблем фінансово-економічного механізму природокористування, так і розробці заходів із його вдосконалення. В економіці природокористування вчені найчастіше оперують такими дефініціями як «організаційно-економічний», «фінансово-економічний», «економіко-правовий», «фінансовий», механізми або регулювання природокористування, або екологічного регулювання.

Теоретичні і практичні основи формування та розвитку фінансово-економічного механізму природокористування та фінансування природоохоронних заходів закладені такими відомими вченими як: С. Бобилевим [8], О. Веклич [6], А. Голубом [7], Ю. Кулаковським [11], А. Маркандія [7], І. Синякевичем [5], К. Струковою [7], К. Таранюк [2], М. Хвесиком [11], Є. Хлобистовим [4] та іншими.

Не дивлячись на достатню вивченість у науковій літературі складових елементів фінансового механізму регулювання природокористування, багато дослідників наголошують на його неефективності. Тому проблеми вдосконалення фінансово-економічного механізму природокористування є актуальними і потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні теоретичних аспектів фінансово-економічного регулювання природокористування, а також обґрунтуванні основних напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. В Економічному словнику поняття «механізм» тлумачиться як «послідовність станів, процесів, які визначають певну дію, явище», або «система, устрій, які визначають порядок певного виду діяльності» [1].

У спеціальній літературі фінансовий механізм екологічного регулювання визначається як система спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм, методів, інструментів і важелів створення і використання фінансових ресурсів з метою досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва та зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище [2].

На нашу думку, *фінансово-економічний механізм регулювання природокористування* – це сукупність взаємопов'язаних фінансових та економічних методів та інструментів управління, які спрямовані на залучення, використання і розподіл фінансових та економічних ресурсів з метою досягнення рівноважного, еколого-збалансованого розвитку економіки і суспільства, раціонального використання та збереження природних ресурсів, комплексної реалізації системи заходів з охорони навколишнього природного середовища.

Відзначимо, що нестабільність джерел фінансування природоохоронних заходів в Україні негативно позначились не тільки на дієвості фінансово-

економічного механізму регулювання природокористування, а й вплинули на швидкість впровадження передових ресурсозберігаючих технологій та екологічну модернізацію. Фундаментальні дослідження мають бути спрямовані на формування і запровадження дієвих фінансово-економічних інструментів раціонального природокористування. За допомогою таких інструментів можуть бути вирішені поставлені стратегічні (у цивілізаційному вимірі) і тактичні (у вимірі країни) завдання природоохоронної діяльності й ощадливого природокористування.

Фінансово-економічний механізм природокористування є складовою частиною організаційно-економічного механізму регулювання природокористування. Ми вважаємо, що фінансова й економічна складова регулювання природокористування доповнюють одна одну й перебувають у нерозривній єдності одна від одної, а тому розглядати їх як відокремлені елементи є недоцільним. Так, фінансова передбачає використання фінансових інструментів, методів і важелів, визначення джерел фінансування, а економічна – економічних важелів, норм і нормативів, стимулів і санкцій.

Вітчизняні вчені [3, с. 35; 4, с.745] також наголошують на поєднанні економічного та фінансового механізмів в єдиний фінансово-економічний механізм із метою раціональнішого й ефективнішого управління та забезпечення й реалізацію екологічної політики відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і соціальних пріоритетів щодо якості довкілля й раціонального природокористування.

На рис. 1 відображено основні елементи фінансово-економічного механізму природокористування, які є взаємопов'язаними між собою, а отже, їх варто розглядати як комплексну конструкцію.

Рис.1. Фінансово-економічний механізм регулювання природокористування

Складові фінансово-економічного механізму екологічного регулювання, дозволяють нам стверджувати, що фінансування природоохоронних заходів здійснюється із таких джерел: державного бюджету, екологічних і страхових фондів, прибутку підприємств, власних коштів підприємств, банківських кредитів, коштів інвестиційних компаній, коштів міжнародних фінансово-кредитних інститутів і організацій.

Аналіз статистичної інформації засвідчує, що суми видатків на природоохоронні заходи та раціональне природокористування є недостатніми, а тому виникає необхідність у формуванні спеціальних або цільових фондів, які призначені для підсилення фінансово-економічних важелів регулювання природокористування.

Природоохоронні (екологічні) фонди, як альтернативні джерела фінансування природоохоронної діяльності, мають незалежні від державного бюджету джерела фінансування на покриття природоохоронних потреб. На жаль, в Україні їхня питома вага в структурі природоохоронних витрат поки що незначна.

Формування та впровадження ефективно діючого фінансово-економічного механізму природокористування передбачає новий підхід до створення та розподілу природоохоронних фондів. І хоча у розвинутих країнах процеси фондоутворення і фондофінансування є різними, але спільним є досягнення мети – стимулювання природоохоронної діяльності і дотримання таких умов: введення цін у всі «угоди з природою», ефективне використання податково-штрафної системи, запровадження науково обґрунтованих схем стягнення штрафів у випадку порушення природної єдності. Для країн, що входять до ЄС, ще у 1984 р. розроблена і проведена у відповідність з основними положеннями природокористування система PPP (Polluter-Pays-Principle), в основу якої покладено принцип «забруднення – оплата», яка підвищила матеріальну й адміністративну відповідальність за використання ресурсів.

Вважається, що кошти фондів охорони навколишнього природного середовища, які видаються, як правило, у вигляді грантів, безповоротної грошової допомоги, повинні не підміняти, а доповнювати бюджетні кошти і кошти, що виділяються для цієї мети підприємствами-природокористувачами.

Наступною складовою фінансово-економічного механізму *екологічне страхування*, яке, як механізм забезпечення екологічної безпеки держави, на нашу думку, є ефективним напрямком вирішення екологічних проблем та потужним фінансовим механізмом, що регулює проблемні питання охорони навколишнього середовища.

Відзначимо, що екологічне страхування має бути спрямоване на захист майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних непередбачуваних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються зі страхових платежів (страхових внесків, премій).

В останні роки спостерігається тенденція до позитивних змін на ринку страхових послуг України, а отже, проблеми запровадження обов'язкового екологічного страхування мають бути вирішені позитивно.

До фінансово-економічного механізму відноситься *система фінансово-правового стимулювання природоохоронної діяльності*, яка включає податки та податкові пільги; коригування платежів, надання пільгових кредитів і субсидій, а також встановлення заохочувальних цін та надбавок на екологічну продукцію.

Передбачається, що вирішення проблем природокористування можливе за допомогою проведення ефективної *податкової політики*. Застосування екологічного податку, який є інструментом екологічного регулювання, сприяє

зниженню загального рівня забруднення природного середовища, а у перспективі – зниженню витрат на контроль за забрудненням і зростанням обсягів виробництва нової, екологічно чистої продукції. Саме податки мають стимулювати розміщення і розвиток найнеобхідніших суспільству виробництв, і навпаки, обмежувати неефективні за економічними, соціальними критеріями або небезпечні для довкілля види діяльності. Екологічні податки мають різну форму і часто – назву. Так, в англійському варіанті, крім терміну «taxes», використовуються «charges», «levies», «fees», «duties». Літературні дані свідчать, що у 20-ти країнах-членах ОЕСР застосовується близько 150 видів екологічних податків, структура і тарифні ставки яких затверджено національними парламентами.

За визначенням Євростату, податок належить до категорії екологічних у тому випадку, коли база оподаткування є фізичною одиницею виміру (або її наближеним значенням) того, що спричиняє ймовірний негативний вплив на довкілля під час використання чи надходження до навколишнього середовища [5].

На думку О. Веклич до об'єктів екологічного оподаткування належать екологодеструктивні фактори, які справляють вплив прямого і непрямого характеру, а також товари і послуги, що є чи можуть стати причиною природоруйнівних дій. Отже, об'єктами екологічного оподаткування є енергоносії, транспортне обладнання і послуги, обсяги викидів у повітря та водне середовище, озоноруйнівні речовини, деякі розсіяні джерела забруднення води, відходів і шуму [6, с. 31].

У світовій практиці серед прямих податків на природні ресурси застосовуються: *орендна плата* (або земельна рента), *роялті*, *бонуси*, податки на нерухомість, капітал і податки з прибутку, які сплачуються зайнятими на природоексплуатуючих підприємствах, податок на доступ до природного ресурсу, податок на видобування і розвідку тощо [7]. Оскільки прямі податки на використання природних ресурсів, як правило, є незначними надходженнями до бюджету, то держава більше зацікавлена в розвитку механізму непрямого оподаткування, зокрема щодо *формування та розподілу рентного доходу*. На думку багатьох спеціалістів, нинішній механізм вилучення і перерозподілу ренти оцінюється як неефективний, а тому потребує серйозного вдосконалення.

Основні підходи до формування системи рентних відносин доцільно сформулювати, використавши позитивний досвід розвинутих країн, зокрема в частині удосконалення податкового законодавства. Особливо варто відзначити можливість структурування податкової системи щодо стягування природної ренти, яка нині монополізується природоексплуатуючими секторами. Нині в науковій і політичній сферах широко обговорюється проблема отримання надприбутків у природоексплуатуючих галузях. У світі для стягнення надходів у сировинних структурах використовуються диференційовані податки на видобування корисних копалин [8, с. 52].

Економічне стимулювання природоохоронної діяльності, крім заходів примусу, передбачає політику надання певних пільг та економічної допомоги підприємствами, які здійснюють боротьбу з забрудненням, зокрема надання

екологічних субсидій, позик, податкових пільг, застосування системи зборів, штрафів, кредитів і квот, пов'язаних із викидами шкідливих речовин. Ці методи дозволяють розподіляти фінансові ресурси й акумулювати їх на державних рахунках або в спеціальних фондах.

Ще однією складовою фінансово-економічного механізму природокористування є *система платежів*, до якої відносять платежі за використання природних ресурсів, забруднення довкілля і розміщення відходів.

Впровадження плати за забруднення приводить до істотного зменшення природоохоронних витрат, оскільки підприємства з низькою вартістю ліквідації забруднень прагнуть до максимального їх скорочення, а за високої вартості природоохоронних заходів забруднення хоч і надходять у природне середовище та високі штрафи за це, дозволяють державним органам концентрувати значні ресурси для природоохоронних цілей.

Механізми вилучення і використання коштів від платежів за природні ресурси повинні бути адекватними величині і структурі суспільно необхідних затрат на їх відтворення й охорону, але, з іншої сторони, перешкоджати перенесенню економічної відповідальності за нераціональне використання природних ресурсів і збиток довкіллю на споживача кінцевої продукції [9, с. 71].

У науковій літературі останнім часом акцентується увага на тому, що екологічні платежі стимулюють раціональне і комплексне використання природних ресурсів та розвиток нових напрямків бізнесу, зокрема в галузі переробки вторинних ресурсів, надання консультаційних послуг, розробці нового обладнання і технологій.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, вирішення проблеми удосконалення фінансування природоохоронних заходів та впровадження ефективно діючого фінансово-економічного механізму природокористування на національному та регіональному рівнях є актуальним і пріоритетним завданням.

Відзначимо, що фінансово-економічний механізм регулювання природокористування розглядається нами як один із елементів організаційно-економічного механізму, який працює в органічній єдності з іншими складовими елементами цього механізму. Таку єдність забезпечують комплекс методів, важелів та інструментів. На сьогодні важливе значення має формування і запровадження таких фінансово-економічних інструментів раціонального природокористування: податки, платежі, фінансова допомога, кредити на обмеження викидів, платні дозволи на викиди, квоти, допуски чи граничні показники рівня забруднюючого викиду, ліцензії, створення організаційно-економічних умов для інноваційного підприємництва в екології, виробництва екотехніки та екотехнологій, утилізації відходів, розвиток екологічного аудиту, становлення екологічного менеджменту тощо.

Важливим регулятором еколого-економічних відносин є пільгова екологічна податкова політика. Пільгове оподаткування повинно бути наскрізним, починаючи з фінансування наукових робіт із екологічних проблем,

проектно-конструкторських розробок і закінчуючи збором і переробкою вторинної сировини.

Збільшення доходів бюджету у сфері природокористування повинно відбуватися не за рахунок податкового навантаження на природокористувачів, а за рахунок розширення бази оподаткування завдяки створенню сприятливих умов для розвитку приватного бізнесу.

При збереженні загальної суми податків (фіскальна нейтральність) доцільно змінити пропорції в сторону збільшення питомої ваги податків, пов'язаних із природокористуванням, передусім плати за право користування природними ресурсами, «зелених» податків, податків на екологічно неблагополучну діяльність, яка призводить до забруднення навколишнього середовища.

На сьогодні важливим напрямком нової стратегії природокористування та потенційно найпотужнішим джерелом фінансових коштів для цілей впровадження передових ресурсозберігаючих технологій є стимулювання залучених приватних інвестицій у розвиток технологій, які використовують відновні джерела енергії. Вирішення цієї проблеми можливе при залученні наукового і технологічного потенціалів [10, с. 35–53].

Отже, вдосконалення діючого фінансово-економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів в сучасних умовах має стати органічною складовою системи управління й регулювання економіки [11].

Потребують подальшого вивчення причини неефективності та напрямки вдосконалення існуючого фінансово-економічного механізму регулювання природокористування.

Список використаних джерел

1. Экономический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiiue_iaoaieci.html.
2. Таранюк К.В. Розвиток фінансового механізму еколого-збалансованого розвитку регіону / К.В. Таранюк // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – № 2. – 2009. – С. 144.
3. Москаленко В.П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия : научно-методическое издание / В.П. Москаленко, О.В. Шипунова; под научной ред. д.э.н., проф. В.П. Москаленко. – Сумы : Довкілля, 2003. – 176 с.
4. Хлобистов Є.В. Фінансові механізми екологічної політики / Є.В. Хлобистов // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : Наук. журн. – Вип. 3–4; голов. ред. О.П. Степанов. – К. : НАУ, 2004. – С. 744–752.
5. Синякевич І. Економічні інструменти екополітики: теорія і практика / І. Синякевич // Економіка України. – 1999. – № 10. – С. 78–83.
6. Веклич О. Підвищення стимулюючої ролі екологічного оподаткування в Україні / О. Веклич // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 31.
7. Голуб А. Проблемы изъятия рентных доходов / А. Голуб, А. Маркандия, Е. Струкова // Вопросы экономики. – 1998. – № 6. – С. 148–159.
8. Бобылев С. Россия на пути антиустойчивого развития? / С. Бобылев // Вопросы экономики. – 2004. – № 2. – С. 52.
9. Дубов В.И. Совершенствование законодательной базы в интересах оптимального природопользования / В.И. Дубов // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 6. Экономика. – 2000. – № 4. – С. 71.

10. Шевчук А.В. Учет экологического фактора в процессе приватизации / А.В. Шевчук // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 6. Экономика. – 1999. – № 2. – С. 35–53.
11. Хвесик М.А. Економіко-правове регулювання природокористування / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2004. – 524 с.